

Obowiązek zwrotu korzyści majątkowej uzyskanej z przestępstwa popelnionego przez inną osobę

ANNA CZWOJDA

Uniwersytet Wrocławski

Kodeks karny z 1997 r. wprowadził do prawa karnego instytucję, w której podmiot ponosi odpowiedzialność za czyn popełniony przez inną osobę. Odpowiedzialność ta należy do grupy odpowiedzialności niesprawczej i stanowi wynik przeniesienia odpowiedzialności ze sprawcy czynu na podmioty trzecie. Warunkiem tej odpowiedzialności jest istnienie związku między sprawcą czynu a podmiotem, którego ona dotyczy. Celem wprowadzenia tego typu regulacji było dostosowanie prawa karnego do zmieniających się warunków społecznych i gospodarczych, rozwijających się zorganizowanych form przestępczych, a także podkreślenie, iż jakikolwiek owoc przestępstwa nie może funkcjonować w obrocie prawnym i podlega bezwzględnemu wyeliminowaniu za pomocą niezbędnych do tego środków reakcji karnej.

Doktryna prawa karnego materialnego uwypukla tendencje do poszerzania zakresu pojęcia odpowiedzialności prawnej, niejednokrotnie podkreślając występujące coraz częściej zjawisko przesuwania odpowiedzialności prawnej z form sprawczych do niesprawczych. Tego typu zjawisko skutkuje możliwością pociągnięcia do odpowiedzialności osób trzecich, a także przesądza o możliwości wyegzekwowania odpowiedzialności od podmiotów zbiorowych. Konstrukcja prawna odpowiedzialności podmiotu, o którym stanowi art. 52 k.k., wskazuje na możliwość pociągnięcia

do odpowiedzialności podmiotu, w tym osób prawnych, przez orzeczenie zwrotu korzyści majątkowej, jaką uzyskały one z przestępstwa popełnionego przez inną osobę, w razie jej skazania. Uregulowanie to wskazuje na zjawisko przeobrażania pojęcia samej odpowiedzialności prawnej w prawie karnym, ponieważ zalicza do niej odpowiedzialność grupy podmiotów, które nie popełniły czynu zabronionego, ale odpowiadają za czyn innej osoby, skazanej zgodnie z przepisami Kodeksu karnego z 1997 r.

W doktrynie w sposób zróżnicowany ujmowano kwestie charakteru odpowiedzialności podmiotu z art. 52 k.k. Zdaniem W. Daszkiewicza jest to odpowiedzialność prawna, która wiąże się z przestępstwem popełnionym przez podmiot inny niż ten, który uzyskał korzyść majątkową. Daszkiewicz uważa, że jest to odpowiedzialność karna, ponieważ została przewidziana w k.k. i umiejscowiona w rozdziale dotyczącym środków karnych. Autor wskazuje ponadto, że do odpowiedzialności pociągnięty jest beneficjariusz, a nie sprawca czynu zabronionego, co zbliża instytucję z art. 52 k.k. do odpowiedzialności karnej posiłkowej, przewidzianej w prawie karnym skarbowym. Wynika to z faktu, iż pociągnięcie do odpowiedzialności podmiotu, o którym mowa w art. 52 k.k. pozostaje w sprawczym związku z cudzym czynem zabronionym i jest od niego bezpośrednio zależne. Zdaniem Daszkiewicza art. 52 k.k. jest podstawą przenoszącą odpowiedzialność z osoby fizycznej na inny podmiot, który może być osobą prawną¹. Z. Gostyński podkreśla, że k.k. nie nazywa wprost odpowiedzialności podmiotu z art. 52 k.k. Mimo to autor kwalifikuje ją jako odpowiedzialność prawną, zwracając uwagę na wzajemne powiązanie między sprawcą czynu a podmiotem obowiązany do zwrotu korzyści. Określa ten rodzaj odpowiedzialności mianem zależnej, ponieważ zostaje ona zaktualizowana dopiero, gdy dojdzie do skazania sprawcy czynu zabronionego, mimo że nie występuje tu solidarność sprawcy czynu i podmiotu zobowiązanego do zwrotu². Zgodnie z poglądami T. Grzegorzcyka instytucja z art. 52 k.k. nie ma charakteru karnego.

¹ W. Daszkiewicz, *Zobowiązanie do zwrotu korzyści majątkowej uzyskanej wskutek przestępstwa popełnionego przez inną osobę*, [w:] *Nowa kodyfikacja karna K.p.k. Krótkie komentarze*, Warszawa 1998, z. 16, s. 119–121.

² Z. Gostyński, *Nowe instytucje prawa karnego nawiązujące do prawa karnego skarbowego*, PiP 1998, z. 10, s. 18–22.

Uważa on bowiem, że jest to z całą pewnością odpowiedzialność, ale tylko majątkowa z tytułu czynu zabronionego popełnionego przez inną osobę niż skazany. Autor uwypukla konieczność powiązania między sprawcą a podmiotem zobowiązanym do zwrotu, które przejawia się w postaci działania w imieniu podmiotu bądź działania w jego interesie. Wyklucza uznanie instytucji z art. 52 k.k. jako przejawu odpowiedzialności karnej, podkreślając, iż obowiązane do zwrotu mogą być podmioty inne niż osoby fizyczne, co jego zdaniem zaprzecza fundamentalnej zasadzie prawa karnego materialnego³. Podobne stanowisko zajmuje R.A. Stefański. Określa on odpowiedzialność, o której mowa w art. 52 k.k., mianem odpowiedzialności majątkowej z tytułu czynu zabronionego popełnionego przez inną osobę niż skazany. Uważa, że nie jest to odpowiedzialność za przestępstwo, ale pozostaje w związku z przestępstwem. Wskazuje, iż powszechnie można by przyjąć, że odpowiedzialność ta została oparta na zasadzie winy w wyborze bądź nienależytym nadzorze, ale jej wyegzekwowanie nie wymaga udowodnienia tych okoliczności⁴. Autor także powołuje się na negatywną okoliczność, wykluczającą zakwalifikowanie zobowiązania do zwrotu do odpowiedzialności karnej, opierając się na tym, że zakresem podmiotowym tej instytucji są objęte podmioty inne niż osoby fizyczne, a podmiot zbiorowy-korporacyjny może być pociągnięty do odpowiedzialności wyłącznie cywilnej z tytułu czynu niedozwolonego popełnionego przez inną osobę⁵.

Wskazani przedstawiciele doktryny aprobowują stanowisko, zgodnie z którym zobowiązanie podmiotu, o jakim mowa w art. 52 k.k., do zwrotu korzyści majątkowej to odpowiedzialność prawna aktualizująca się każdorazowo w przypadku zachowania się w sposób sprzeczny z normą sankcjonowaną. Konstrukcja art. 52 k.k. stanowi o konsekwencjach prawnych zachowania sprzecznego z prawem karnym materialnym, tym samym konstytuuje odpowiedzialność prawną. Wątpliwości powstają

³ T. Grzegorzczuk, *Sytuacja prawna podmiotu odpowiedzialnego za zwrot korzyści uzyskanej z przestępstwa przez inne osoby w procesie karnym*, [w:] *Nowa kodyfikacja karna K.p.k. Krótkie komentarze*, Warszawa 1997, z. 1, s. 55–56.

⁴ R.A. Stefański, *Obowiązek zwrotu korzyści majątkowej uzyskanej z przestępstwa przez inną osobę*, PiP 2000, z. 3, s. 124.

⁵ J. Bratoszewski *et al.*, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, t. II, Warszawa 1998, s. 373.

jednak co do jednoznacznego charakteru instytucji zwrotu korzyści majątkowej. Wynika to z faktu, iż uzyskanie w sposób bezprawny korzyści majątkowej przez sprawcę działania zostaje przerzucone na inny podmiot. M. Filar podkreśla, iż możliwe jest przyjęcie odpowiedzialności sprawczej podmiotu zbiorowego, ponieważ znajduje to zastosowanie w prawie cywilnym i administracyjnym. Podmiot kolektywny występuje bowiem w obrocie prawnym na zasadzie praw równych, jak osoby fizyczne. Dlatego naruszenie przez niego uprawnień bądź obowiązków powinno skutkować pociągnięciem do odpowiedzialności prawnej. Tym samym, zdaniem autora, nie powinno być żadnych przeszkód, aby czyn dokonany przez podmiot zbiorowy poddawać ocenie typu prawnokarnego⁶.

Próba jednoznacznego zakwalifikowania odpowiedzialności podmiotu, o którym mowa w art. 52 k.k., rodzi liczne kontrowersje. Bezsporne pozostaje, iż jest to odpowiedzialność majątkowa. Powszechnie kwalifikuje się ją jako odpowiedzialność pochodzącą z czynu niedozwolonego, w oparciu o różne kryteria czy przesłanki. Posiada ona także przymiot odpowiedzialności materialnej. Odpowiedzialność na gruncie k.k. to reakcja państwa na czyn zabroniony, natomiast odpowiedzialność cywilna to odpowiedzialność za szkodę wyrządzoną czynem zabronionym, mająca postać rekompensaty. Konkludując, od materialności środka reakcji zależy typ odpowiedzialności prawnej. Odpowiedzialność karna może stanowić zarówno odpowiedzialność majątkową, jak i niemajątkową. Charakter majątkowy środka, o którym mowa w art. 52 k.k., jednoznacznie pozwala zakwalifikować ten typ odpowiedzialności do odpowiedzialności majątkowej⁷.

Charakter prawny zobowiązania do zwrotu korzyści majątkowej, o którym mowa w art. 52 k.k., pozwala zakwalifikować tę odpowiedzialność jako jedną z kilku przewidzianych porządkiem prawnym, w jednej z wiodących gałęzi prawa — prawie cywilnym lub administracyjnym. Przedstawiciele doktryny prawniczej rzadko opowiadają się jednak za jej jednoznaczną kwalifikacją, określają ją mianem karnej bądź też za-

⁶ M. Filar, *Podstawy odpowiedzialności karnej podmiotów zbiorowych (na gruncie ustawy z 28 października 2002 r., o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary)*, Warszawa 2003, s. 2–3.

⁷ D. Kaczorkiewicz, *Pozycja podmiotu zobowiązanego do zwrotu korzyści majątkowej w polskim procesie karnym (art. 52 kodeksu karnego)*, Toruń 2005, s. 32.

przecząc, by takową była, podkreślając jej majątkowy charakter. Koncepcja usytuowania instytucji w danym akcie prawnym przesądza o zakwalifikowaniu jej z art. 52 k.k. do odmiany odpowiedzialności karnej. Jednakże analiza normatywna przepisów pozwala wysunąć twierdzenie, iż ustawodawca niejednokrotnie reguluje instytucje w aktach z różnych gałęzi prawa, nie jest konsekwentny. W doktrynie uwypuklono, iż ustawodawca inkorporuje instytucje prawa cywilnego do prawa karnego między innymi przez możliwość przeprowadzenia procesu adhezyjnego, tym samym nie należy wykluczać analogicznego stanu w przypadku instytucji z art. 52 k.k. Rozpoznanie roszczeń cywilnych w procesie karnym wymaga każdorazowo stosowania odpowiednio przepisów prawa cywilnego procesowego i wprost przepisów postępowania karnego. W art. 52 k.k. ustawodawca nie określa wprost cywilnego charakteru tej instytucji, nie używa także nomenklatury cywilistycznej. Wykładnia językowa skłania jednak do podkreślenia, że art. 52 k.k. wykazuje wiele podobieństw językowych do środków karnych przewidzianych w art. 45 k.k. Należy podkreślić, iż w związku z licznymi wątpliwościami, jakie pojawiają się na kanwie charakteru prawnego art. 52 k.k., obejmuje on swoim zakresem taką instytucję, która stanowi hybrydę cywilno-karną i znacząco utrudnia jednoznaczne określenie jej istoty.

Punktem kulminacyjnym pozostaje jednak nadal aktualny problem ponoszenia odpowiedzialności przez podmiot inny niż osoba fizyczna. Jest to jeden z głównych problemów uniemożliwiający w głównej mierze zakwalifikowanie instytucji zobowiązania do zwrotu z art. 52 k.k. do gałęzi prawa karnego. Zgodnie z tradycyjnym ujęciem odpowiedzialności karnej jej podmiotem może być tylko osoba fizyczna jako sprawca bezpośredni czynu zabronionego⁸. Zasada ta wykluczała jakąkolwiek możliwość przypisania odpowiedzialności karnej podmiotowi prawa in nemo niż osoba fizyczna. Wyłom w niej, rodzący liczne kontrowersje, stanowi ustawa z dnia 28 października 2002 r. o odpowiedzialności karnej podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary. Tym samym odpowiedzialność karna zyskała przymiot odpowiedzialności niejednorodnej, ponieważ strukturalnie ujmowana jest już nie tylko jako odpowiedzialność za własne czyny, lecz także za czyny innych osób.

⁸ D. Kaczorkiewicz, *op. cit.*, s. 36.

Podstawą tak rozumianej odpowiedzialności stają się również inne okoliczności oprócz tradycyjnie rozumianej winy⁹. Ponadto zaktualizowany zostaje problem odpowiedzialności kodeksowo ujmowanej za zjawiskową postać niesprawcy przestępstwa. Formy zjawiskowe przestępstwa stanowią wyraz rozszerzenia zakresu podmiotowego odpowiedzialności karnej. Przyczynienie się do popełnienia czynu zabronionego przesądza bowiem o traktowaniu pomocnika, podżegacza jako sprawcy przestępstwa¹⁰. Zgodnie z art. 42 ust. 1 Konstytucji przesądza ono również o koncepcji odpowiedzialności karnej sprawczej. Jednak wprowadzenie do systemu prawa karnego ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych czy instytucji, o której mowa w art. 52 k.k., decyduje o tym, iż obecny kształt odpowiedzialności karnej nie ogranicza się tylko do osób fizycznych, lecz dotyczy także podmiotów zbiorowych. Analiza przepisów części ogólnej k.k. pozwala stwierdzić, iż ustawodawca odpowiedzialności karnej ponoszonej przez osoby fizyczne poświęca najwięcej uwagi. Tym samym obowiązek zwrotu przewidziany w art. 52 k.k. pojawia się jako jeden z nielicznych wyjątków, gdyż umożliwia ponoszenie odpowiedzialności przez podmiot, który nie jest sprawcą czynu, zobowiązując go do zwrotu korzyści majątkowej, uzyskanej z przestępstwa popełnionego przez osobę fizyczną, skazaną za dokonanie czynu zabronionego.

Zobowiązanie podmiotu do zwrotu korzyści majątkowej uzyskanej przez inną osobę w wyniku popełnienia czynu zabronionego należy zakwalifikować do odpowiedzialności karnej. Treść art. 52 k.k. i umiejscowienie instytucji w części k.k. dotyczącej środków karnych, a także w dziedzinie prawa, jaką jest prawo karne, przesądza o tym, iż jest to środek karny o charakterze szczególnym. Mimo że uwypukla kompensacyjny charakter, nie należy wykluczać go spośród reakcji przejawianych w odpowiedzialności karnej. Dodatkowo przemawia za tym brak nomenklatury cywilistycznej w zakresie regulacji art. 52 k.k., brak odesłania do przepisów Kodeksu cywilnego oraz całkowicie odmienny charakter zobowiązania aniżeli pozostałe środki pochodzące z prawa cywilnego zawarte w k.k. Zobowiązanie do zwrotu korzyści majątkowej jako od-

⁹ W. Daszkiewicz, *Prawo karne procesowe. Zagadnienia ogólne*, t. I, Bydgoszcz 2000, s. 260.

¹⁰ K. Buchała, A. Zoll, *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz do k.k.*, t. 1, Kraków 1998, s. 181.

powiedzialność ponoszona nie za popełniony czyn zabroniony, ale pozostająca w związku z nim, jest nowym rodzajem odpowiedzialności karnej — niesprawczej. Dlatego łącznie z odpowiedzialnością przewidzianą w ustawie o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych stanowi wyjątek od jednorodnie rozumianej odpowiedzialności karnej. Instytucję z art. 52 k.k. należy traktować jako drugi rodzaj odpowiedzialności, obok sprawczej, który kształtuje specyficzną instytucję uregulowaną w art. 52 k.k. i 416 k.p.k.¹¹ Przepisy części ogólnej k.k. dotyczą zarówno czynu, jak i osoby fizycznej popełniającej przestępstwo. Odpowiedzialność karną podmiotu zobowiązanego do zwrotu korzyści majątkowej należy stosować tylko i wyłącznie na podstawie art. 52 k.k. Stanowi on bowiem fundament i jedyną podstawę badania przesłanek aktualizujących możliwość wykorzystania omawianej instytucji. Regulacja dotycząca podmiotu z art. 52 przesądza o niemożliwości wykorzystania w analizie jego odpowiedzialności przepisów dotyczących czynu czy winy, ponieważ odpowiedzialność tego podmiotu opiera się na osiągnięciu korzyści majątkowej, a także pozostawaniu w związku ze sprawcą, w którego imieniu lub w czyjego interesie podmiot zobowiązany do zwrotu działał. Tym samym zasada winy jako fundament odpowiedzialności karnej zostaje wyłączona w tym wypadku jako podmiotowa podstawa odpowiedzialności¹². Wina jako możność zarzucenia sprawcy czynu zabronionego, że w czasie czynu bezprawnego, karalnego i karygodnego nie zachował się zgodnie z normą sankcjonowaną, nie zostaje zaktualizowana w sytuacji podmiotu z art. 52 k.k., ponieważ stanowi ona warunek niezbędny do pociągnięcia do odpowiedzialności za czyn sprawcę tego czynu, a podmiot zobowiązany do zwrotu korzyści majątkowej nie odpowiada za czyn¹³.

Instytucja z art. 52 k.k. stanowi jeden ze środków karnych przewidzianych w k.k. Ich głównym wspólnym celem jest naprawienie wyrządzonej szkody i odebranie wszelkich korzyści, jakie sprawca osiągnął w wyniku popełnienia czynu zabronionego. Zobowiązanie do zwrotu korzyści osiągniętej przez inną osobę, na podstawie art. 52 k.k., stanowi wyraz ewoluujących form popełnienia przestępstwa i dążenie ustawodawcy do wyeliminowania negatywnych skutków przestępstwa, jego

¹¹ D. Kaczorkiewicz, *op. cit.*, s. 37.

¹² *Ibidem*, s. 38–39.

¹³ *Ibidem*, s. 47–48.

jakichkolwiek owoców uzyskanych w wyniku popełnionego czynu zabronionego¹⁴. Ten środek karny ma być instrumentem racjonalnej polityki kryminalnej, której celem jest nie tylko funkcja kompensacyjna czy resocjalizacyjna, wychowawcza, lecz także ogólnoprewencyjna. Zdaniem W. Daszkiewicza instytucja z art. 52 k.k. stanowi środek karny w ścisłym tego słowa znaczeniu i pełni wszystkie wyżej wskazane funkcje¹⁵. L. Gardocki podkreśla, iż art. 52 k.k. kreuje środek karny nieprzewidziany w art. 39 k.k., ponieważ jest specyficzny, gdyż dotyczy innego podmiotu niż sprawca przestępstwa¹⁶. Konsekwencją zakwalifikowania obowiązku zwrotu korzyści majątkowej jako środka karnego jest stosowanie do niego dyrektyw przewidzianych w art. 53 k.k. Jednakże wymaga on, na potrzeby stosowania art. 52 k.k., odpowiedniej modyfikacji, albowiem dyrektywy ogólne, jak również szczególne wskazane w podanym przepisie nie będą miały zastosowania do podmiotu zbiorowego obowiązanego do zwrotu korzyści majątkowej, tym samym staną się bezprzedmiotowe¹⁷.

Materialnoprawne przesłanki stosowania instytucji z art. 52 k.k. przesądzają o jej karnistycznym charakterze. Niezbędną przesłanką umożliwiającą wykorzystanie obowiązku zwrotu korzyści majątkowej jest wydanie przez sąd wyroku skazującego za przestępstwo, w którego wyniku otrzymano korzyść majątkową podlegającą zwrotowi. W tym zakresie ustawodawca nie uregulował jakichkolwiek ograniczeń co do samego charakteru przestępstwa, dlatego wymaga się jedynie, by przyniosło ono sprawcy czynu zabronionego korzyść majątkową, znajdującą się we władaniu podmiotu z art. 52 k.k. Ustawa nie określa, jakiego rodzaju ma to być przestępstwo, dlatego należy przyjąć, że może być to czyn popełniony zarówno umyślnie, jak i nieumyślnie, skierowany przeciwko dowolnemu przedmiotowi ochrony. Ponadto należy podkreślić, iż może to być zarówno przestępstwo popełnione przez zaniechanie, jak i działanie¹⁸. Pod pojęciem skazania należy rozumieć także odstąpienie od wymierzenia kary, gdyż sąd decyduje wówczas o winie spraw-

¹⁴ J. Tylman, *Postępowanie przed sądem I instancji*, Warszawa 1999, s. 93.

¹⁵ W. Daszkiewicz, *Zobowiązanie...*, s. 123.

¹⁶ L. Gardocki, *Prawo karne*, Warszawa 1998, s. 169–170.

¹⁷ D. Kaczorkiewicz, *op. cit.*, s. 49.

¹⁸ R.A. Stefański, *op. cit.*, s. 125.

cy i tym samym umożliwia ono orzekanie o obowiązku zwrotu korzyści z art. 52 k.k. Warunkowe umorzenie postępowania dezaktualizuje natomiast wykorzystanie instytucji z art. 52 k.k., ponieważ wówczas sąd nie podejmuje decyzji co do kary i środków karnych. Skazanie, o którym mowa w treści art. 52 k.k. łącznie z art. 415 § 1, 5 i 6 k.p.k., tworzy podstawę orzekania zobowiązania podmiotu do zwrotu korzyści majątkowej. Dlatego używanie tego zwrotu w obu przepisach musi być rozumiane analogicznie zarówno w prawie materialnym, jak i procesowym, tym samym należy wykluczyć wykładnię rozszerzającą terminu „skazanie”. Na płaszczyźnie poruszanej problematyki podkreślenia wymaga fakt, że skazaniem z całą pewnością nie jest stwierdzenie winy sprawcy czynu zabronionego, gdyż tego typu zabieg umożliwiałby zakwalifikowanie pod pojęcie skazania także odstępianie od wymiaru karu, jak również warunkowe umorzenie postępowania¹⁹. Kodeks karny nie uzależnia wymogu orzeczenia tego zobowiązania od rodzaju wymierzonej kary, dlatego instytucja z art. 52 k.k. może zostać wykorzystana nawet wówczas, gdy odstąpiono od wymierzenia kary i orzeczono tylko środek karny spełniający cele kary, lub w sytuacji, gdy odstąpiono od wymierzenia kary²⁰. Kolejną przesłankę stosowania instytucji, o której mowa w art. 52 k.k., stanowi uzyskanie korzyści majątkowej przez podmiot zobowiązany do zwrotu. Kodeks karny nie doprecyzowuje pojęcia korzyści majątkowej, wskazując w art. 115 § 4 k.k. jej rodzaje, to znaczy korzyść majątkową uzyskaną zarówno dla podmiotu popełniającego czyn zabroniony, jak i dla kogoś innego. Powszechnie przyjęto, że korzyść majątkowa ma pewną wartość ekonomiczną, przeliczaną na pieniądze. W związku z tym uważa się, że polega ona między innymi na przysporzeniu stanu majątkowego zarówno sprawcy przestępstwa, jak i innej osoby przez zwiększenie stanu jego posiadania bądź zmniejszenie stanu biernego²¹. Dodatkowo A. Spotowski wskazał, iż do tak rozumianej korzyści majątkowej niezbędne jest dodanie elementu definiującego w postaci ujęcia korzyści majątkowej jako dobra, które może zaspokoić określoną potrze-

¹⁹ E. Skrętowicz, *Wyrok sądu karnego pierwszej instancji*, Lublin 1989, s. 65.

²⁰ R.A. Stefański, *op. cit.*, s. 125.

²¹ J. Waszczyński, *O korzyści majątkowej w prawie karnym*, PiP 1981, z. 1, s. 66–67.

bę²². Zgodnie z orzecznictwem Sądu Najwyższego korzyść majątkowa jako cel sprawcy to każde przysporzenie majątku sobie lub innej osobie, uniknięcie strat, z wyjątkiem tych przypadków, w których korzyść ta przysługuje sprawcy lub innej osobie zgodnie z istniejącym stosunkiem prawnym istniejącym w chwili popełnienia czynu. Sporne w doktrynie jest to, czy korzyść majątkowa obejmuje tym samym korzyść godziwą, jaką uzyskano w wyniku popełnienia przestępstwa, ale która prawnie należy się sprawcy, czy też nie. Kodeks karny nie reguluje definicji korzyści majątkowej, a z traktowaniem działania jako podejmowanego w celu osiągnięcia korzyści majątkowej łączą się daleko idące ujemne skutki prawne dla przestępcy, tym samym nie wolno definiować tego pojęcia rozszerzająco. Sąd Najwyższy oparł swoje stanowisko w tej kwestii na tym, że w języku potocznym korzyść oznacza między innymi zysk, profit, plon. Ma wiele znaczeń zarówno na płaszczyźnie ontologicznej, jak i aksjologicznej. Tym samym uwypuklono, że nie każde przestępstwo, nawet jeśli w jego wyniku osiągnięto korzyść majątkową, zostało popełnione w tym właśnie celu (*dolus coloratus*), ponieważ z całą pewnością nie będzie można przypisać takiego celowego działania sprawcy, który dopuszcza się popełnienia czynu zabronionego, by osiągnąć to, co mu się prawnie należy²³. Taki kierunek był kontynuowany także w późniejszych orzeczeniach. Podkreślano w nich, że podlegają wyłączeniu z zakresu stosowania przepadu korzyści majątkowej ci sprawcy, którzy dążyli do uzyskania korzyści majątkowej należącej się im na podstawie stosunku prawnego, jeżeli został on oparty na takich normach prawnych, jakie określały uprawnienia i obowiązki zainteresowanych podmiotów. Analizę definicji korzyści majątkowej przeprowadziła O. Górniok. Wskazała, że pod tym pojęciem należy rozumieć korzyść zaspokajającą potrzebę materialną, której osiągnięcie zmienia stan majątkowy sprawcy bądź osoby, której ją przysparza, a taki stan rzeczy nie zawiera uzasadnienia w istniejącym stosunku prawnym²⁴. Tym samym należy zgodzić się z po-

²² A. Spotowski, *Przestępstwa służbowe. Nadużycie służbowe i łapownictwo w nowym kodeksie karnym*, Warszawa 1972, s. 126.

²³ Uchwała Sądu Najwyższego z 15 lutego 1977 r., VII KZP 16/76, OSNKW 1977, z. 4–5, poz. 34.

²⁴ O. Górniok, *O pojęciu korzyści majątkowej w kodeksie karnym*, PiP 1978, z. 4, s. 117.

wszechnie przyjętym poglądem, zgodnie z którym aprobuje się, że korzyść majątkową stanowią rzeczy ruchome, jak również nieruchomości, wierzycelności i inne prawa majątkowe. Dlatego słusznie podkreśla się w literaturze, że stanowi ona pojęcie szersze od owoców przestępstwa, którymi są przede wszystkim przedmioty materialne²⁵.

Skazanie za przestępstwo musi przynosić korzyść majątkową osobie fizycznej, prawnej lub jednostce organizacyjnej. Bez znaczenia pozostaje, czy taką korzyść uzyskał skazany. Zobowiązanie do zwrotu korzyści majątkowej nie może być orzeczone wobec oskarżonego, którego czyn stanowi podstawę odpowiedzialności z art. 52 k.k. Wynika to z faktu, że intencją ustawodawcy było orzekanie instytucji z art. 52 k.k. w związku z popełnionym przestępstwem, a nie za przestępstwo. Na aprobatę zasługuje zatem stwierdzenie, iż zobowiązanie podmiotu do zwrotu korzyści majątkowej stanowi środek karny stosowany nie wobec skazanego, ale wobec pomiotu innego niż sprawca przestępstwa²⁶.

Korzyść majątkową z przestępstwa musi odnieść osoba fizyczna, osoba prawna lub jednostka organizacyjna niemająca osobowości prawnej. Krąg podmiotów, które mogą zostać zobowiązane do zwrotu korzyści majątkowej na mocy art. 52 k.k., jest bardzo szeroki. W jego zakres wchodzi bowiem wszystkie podmioty posiadające zdolność do samodzielnego występowania w szeroko rozumianym obrocie prawnym. Prawo karne nie podaje definicji legalnej pojęcia „osoba fizyczna”, dlatego w tym zakresie należy posłużyć się definicją zawartą w prawie cywilnym. Zgodnie z art. 8 § 1 k.c. osobą fizyczną jest każdy człowiek od chwili urodzenia aż do śmierci. Osoba prawna, zgodnie z doktryną prawa cywilnego, to zespół ludzi i przedmiotów majątkowych, powołany w celu osiągnięcia pewnych celów i uznany przez prawo za osobę, która może podejmować określone czynności prawne²⁷. Z grona wielu osób prawnych mogących być objętymi instytucją, o której mowa w art. 52 k.k., należy wyłączyć Skarb Państwa, ponieważ to na jego rzecz nastę-

²⁵ K. Postulski, M. Siwek, *Przepadek w polskim prawie karnym*, Kraków 2004, s. 117.

²⁶ Wyrok SA w Łodzi z 5 maja 1999 r., II Aka 47/99, „Biuletyn Prokuratury Apelacyjnej w Łodzi” 1999, nr 8, s. 2–3.

²⁷ A. Redlbach, *Wstęp do prawoznawstwa*, Toruń 1999, s. 87.

puje zwrot korzyści majątkowej²⁸. A zatem w sytuacji, gdy przestępstwo zostało popełnione na szkodę państwowej jednostki organizacyjnej, która nie może stanowić podmiotu praw i obowiązku dotyczących mienia państwowego, możliwość wykorzystania instytucji z art. 52 k.k. dezaktualizuje się. Pokrzywdzonym w tym wypadku jest bowiem Skarb Państwa, a zwrot korzyści uzyskanej wskutek przestępstwa powinien nastąpić na podstawie naprawienia szkody, zgodnie z regulacją przewidzianą w prawie cywilnym, a nie karnym²⁹. Podmiotem mogącym być zobowiązanym do zwrotu korzyści są jednostki organizacyjne, których prawo nie wyposażało w osobowość prawną, nadając im mimo to pewnego rodzaju uprawnienia. Tak zwane ułomne osoby prawne nabywają praw i obowiązków, mogą występować w obrocie prawnym jako samodzielne podmioty, lecz w ograniczonym zakresie³⁰. Podmioty te mają wyodrębniony majątek, zorganizowaną strukturę wewnętrzną i określone zasady prowadzenia spraw czy reprezentację występującą w obrocie prawnym, jednak nie posiadają cechy osobowości prawnej.

Wskazane powyżej grupy podmiotów, na podstawie art. 52 k.k., każdorazowo mogą zostać uznane za zobowiązane do zwrotu, jeżeli uzyskały korzyść majątkową z przestępstwa popełnionego przez skazanego działającego w ich imieniu lub interesie. Uzyskanie korzyści przez podmiot z art. 52 k.k. musi zachodzić rzeczywiście, a nie potencjalnie. Korzyść, jaką uzyskała osoba trzecia, może pochodzić z przestępstwa zarówno bezpośrednio, jak i pośrednio. Podmiot, o którym mowa w art. 52 k.k., nie musi mieć świadomości co do tego, że uzyskana przez niego korzyść jest wynikiem przestępstwa popełnionego przez osobę reprezentującą ją w obrocie prawnym³¹.

Skazanym musi być osoba fizyczna, która działała w interesie lub w imieniu przedstawionych powyżej podmiotów. Bez znaczenia pozostaje podstawa prawna, na podstawie której reprezentował on osoby trzecie wskazane w art. 52 k.k. Tym samym przyjąć należy, iż sprawca czynu mógł działać jako pełnomocnik, zarządca, kurator, członek zarządu,

²⁸ J. Bratoszewski *et al.*, *op. cit.*, s. 370.

²⁹ R.A. Stefański, *op. cit.*, s. 127–128.

³⁰ A. Wolter, *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 2001, s. 215.

³¹ R.A. Stefański, *op. cit.*, s. 126.

współpracownik itd.³² Przez osobę działającą w imieniu podmiotu, o którym mowa w art. 52 kk., należy rozumieć osobę fizyczną, która była upoważniona do podejmowania czynności w imieniu podmiotu. Podstawą umocowania może być zarówno ustawa — pełnomocnictwo ustawowe, umowa — pełnomocnictwo umowne, jak i decyzja sądu lub czynność faktyczna. Natomiast za działanie w interesie innej osoby należy uznać zachowanie polegające na podejmowaniu czynności przez sprawcę w cudzym imieniu, których skutki ponosi osoba trzecia³³.

Przesłanką negatywną stosowania instytucji z art. 52 k.k. jest wymóg, by korzyść majątkowa uzyskana w wyniku popełnienia czynu zabronionego nie podlegała zwrotowi innemu podmiotowi. Zgodnie z poglądami głoszonymi przez przedstawicieli doktryny Skarb Państwa jest podmiotem uprawnionym do uzyskania korzyści bezprawnych, o ile nie podlegają one zwrotowi innym podmiotom prawa³⁴. Należy podkreślić, że nałożenie obowiązku nie zostało uzależnione od istnienia jakiegokolwiek szkody majątkowej czy też jej wysokości. Wynika to z faktu, że materialne uzasadnienie obowiązku, o którym mowa w art. 52 k.k., tkwi w uzyskanej korzyści, a nie w wystąpieniu szkody.

Rozbieżności w doktrynie prawa karnego dotyczą zakresu, w jakim orzec można obowiązek z art. 52 k.k. Zdaniem A. Marka częściowy obowiązek zwrotu orzeka się, gdy pełne rozmiary uzyskanej korzyści są trudne do ustalenia³⁵. Tego typu stanowisko nie zasługuje na aprobatę, ponieważ postępowanie dowodowe w trakcie procesu karnego każdorazowo wymaga, by rozmiar uzyskanej korzyści ustalić przez ścisłe dookreślenie, gdyż tylko określony rozmiar korzyści może stanowić podstawę orzekania omawianego środka karnego. Ponadto należy wskazać, że jakiejkolwiek wątpliwości związane z określeniem wysokości rzeczywistej uzyskanej korzyści można usuwać za pomocą jednej z głównych zasad procesu karnego *in dubio pro reo*. Nawet w sytuacji, gdy sąd orzeka zwrot całej uzyskanej korzyści, jest obowiązany określić wyraźnie jej wysokość³⁶. R.A. Stefański dodatkowo podkreśla, iż o zakresie orzече-

³² T. Grzegorzczuk, *op. cit.*, s. 55.

³³ R.A. Stefański, *op. cit.*, s. 125–126.

³⁴ T. Grzegorzczuk, *op. cit.*, s. 55.

³⁵ A. Marek, *Kodeks karny — komentarz*, Warszawa 1999, s. 149.

³⁶ W. Daszkiewicz, *Zobowiązanie...*, s. 130.

nia obowiązku zwrotu decydują okoliczności sprawy, w szczególności wielkość i cel zużycia korzyści, osiągnane dochody i możliwości zarobkowe oraz stosunki majątkowe³⁷. Postępowanie dotyczące nałożenia na podmiot wskazany w art. 52 k.k. obowiązku zwrotu korzyści majątkowej stanowi uboczny przedmiot procesu karnego, nie dotyczy kwestii odpowiedzialności karnej oskarżonego. Wątpliwości nie budzi kwestia charakteru orzekania środka przewidzianego w art. 52 k.k. Jest to instytucja stosowana obligatoryjnie, wskazuje na to zwrot użyty w art. 52 k.k. i wykładnia języka „sąd zobowiązuje”. W razie uniewinnienia oskarżonego lub skazania za przestępstwo, które korzyści określonej w art. 52 k.k. nie przyniosło, sąd zobowiązany jest pozostawić wniosek prokuratora bez rozpoznania³⁸. Analogicznie należy postąpić w sytuacji, gdy korzyść wprawdzie została osiągnięta, lecz podlega ona zwrotowi innemu podmiotowi. Wówczas sąd nie wskazuje w orzeczeniu podmiotu, któremu zostanie ona zwrócona, ponieważ powinno zostać to rozpatrzone w drodze jurysdykcji cywilnej, a wydanie orzeczenia w procesie karnym we wskazanym przedmiocie stanowiłoby *res iudicata* i uniemożliwiłoby skuteczność instytucji zwrotu korzyści.

Odpowiedzialność, jaką ponosi podmiot z art. 52 k.k., ma charakter prawnokarny zgodnie z uzasadnieniem projektu k.k.³⁹ Sąd w postępowaniu karnym nie orzeka o odpowiedzialności karnej podmiotu zobowiązanego do zwrotu, lecz o odpowiedzialności majątkowej. Nie jest to odpowiedzialność za przestępstwo, ale pozostaje w związku z nim. Ponadto fakt, iż orzekana może być nie tylko wobec osoby fizycznej, lecz także w stosunku do osób prawnych czy też jednostek organizacyjnych nieposiadających osobowości prawnej, powoduje, że jest to odpowiedzialność posiłkowa, ponoszona w związku z cudzym czynem. Instytucja z art. 52 k.k. stanowi *sui generis* środek karny⁴⁰. Uzasadnienia tego stanowiska R.A. Stefański poszukuje na bazie winy w wyborze osoby działającej w imieniu uzyskującego korzyść lub winy w dozorze, nienależytym dozorze, mimo że ustawa nie wymaga udowodnienia tych okoliczności. Zo-

³⁷ R.A. Stefański, *op. cit.*, s. 128.

³⁸ Artykuł 416 § 1 zd. drugie k.p.k.

³⁹ *Nowe kodeksy karne z 1997 r.*, Warszawa 1997, s. 150.

⁴⁰ R.A. Stefański, *Wniosek prokuratora o skazanie oskarżonego bez rozprawy*, PiP 1998, nr 2, poz. 46, s. 123.

bowiązany do zwrotu uzyskanej korzyści, o którym mowa w art. 52 k.k., dokonał bowiem niewłaściwego wyboru swego reprezentanta lub wyboru dokonał prawidłowego, lecz sprawował niewłaściwy nadzór. W literaturze powszechnie wskazuje się, że odpowiedzialność ta jest uzasadniona tymi samymi względami, które na płaszczyźnie prawa cywilnego kreują instytucję bezpodstawnego wzbogacenia⁴¹. Należy jednak podkreślić, iż nastawienie psychiczne podmiotu odpowiedzialnego do zwrotu korzyści majątkowej nie ma żadnego znaczenia przy orzekaniu tego środka. Tym samym nie występuje w jego działaniu bądź zaniechaniu żaden czynnik subiektywny. Dodatkowo przemawia za tym fakt, iż odpowiada osoba trzecia, która nie jest sprawcą czynu, co w efekcie skłania do przyjęcia, że odpowiedzialność, o której przesądza art. 52 k.k., należy do odpowiedzialności przedmiotowej⁴². Ten rodzaj odpowiedzialności to odpowiedzialność za postępowanie określonej osoby fizycznej lub jego skutki, niezależnie od kwestii oceny strony subiektywnej — podmiotowej. Przesłanką pociągnięcia do tej odpowiedzialności jest tylko i wyłącznie ujemna kwalifikacja czynu lub jego skutków bądź zdarzeń normatywnych przypisywanych sprawcy jako wynik jego postępowania. Przy tej odpowiedzialności odpowiada podmiot, który podjął takie działanie lub dopuścił się zaniechania skutkującego pejoratywnymi zmianami w rzeczywistości. Skutki te na płaszczyźnie art. 52 k.k. są czynami innych osób, za które odpowiedzialność karną ponosi sprawca pierwotnego zachowania stanowiącego czyn karalny⁴³.

Ideą zobowiązania do zwrotu korzyści majątkowej przez podmiot wskazany w art. 52 k.k. jest rozszerzenie odpowiedzialności wynikającej z przestępstwa na osobę, którą reprezentował sprawca. Warunkiem zaktualizowania się tej odpowiedzialności jest związek, jaki łączy skazanego w postępowaniu karnym i podmiot zobowiązany do zwrotu. Ustawodawca podkreślił dzięki tej instytucji konieczność pozbawienia jakichkolwiek korzyści podmiotu do nich nieuprawnionego, jeśli zostały one uzyskane w wyniku przestępstwa. Mimo licznych sporów w doktrynie co do charakteru tego obowiązku należy podkreślić, iż jest to instytucja potrzebna w prawie karnym, lecz wymagającą nowelizacji. Obowiązek zwrotu

⁴¹ W. Daszkiewicz, *Zobowiązanie...*, s. 122.

⁴² D. Skrzyńska, *Charakter odpowiedzialności z art. 52 k.k.*, PiP 2002, z. 3, s. 37.

⁴³ D. Kaczorkiewicz, *op. cit.*, s. 40.

korzyści majątkowej, o którym mowa w art. 52 k.k., jest instrumentem represji majątkowej stosowanym wobec podmiotu nierealizującego znamion żadnego typu czynu zabronionego. W związku z tym właściwym krokiem byłoby zakwalifikowanie tej instytucji do katalogu środków karnych, z którymi wykazuje liczne podobieństwa, bądź inne określenie jej istoty. Ponadto pożądaną zmianą wydaje się dookreślenie związku, jaki łączyć ma podmiot zobowiązany do zwrotu ze sprawcą czynu zabronionego, w wyniku którego uzyskano korzyść majątkową. Rozważenie podnoszonych w tym obszarze wątpliwości pozwoli na stworzenie racjonalnego instrumentu polityki karnej.

Reimbursement of the proceeds from crime committed by another person

Summary

The article deals with the evolution of legal regulations regarding the reimbursement of proceeds from crime by a person other than the perpetrator. The author analyses the premises for applying the principle of forfeiture of proceeds and chances relating to them, paying particular attention to the nature of Article 52 of the Criminal Code. The analysis also takes into account the positive direction of the changes and contains critical remarks concerning some solutions. The conclusion indicates a need for eliminating regulatory shortcomings, thus making it possible for the principle of forfeiture of proceeds to be a rational instrument of penal policy.

Keywords: proceeds, criminal liability under Article 52 of the Criminal Code, reimbursement, forfeiture of proceeds.